

keresztmetszetéből nemcsak a hideg-rideg tartalmi ismertetés, hanem az elismerés is kiolvasható a *szellemi szülőföldjének* múltját ismerő és szerető kutató iránt.

(Boda Miklós: *Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2002, Pécs)

MIKÓ GYULA

Sánta Gábor: *„Minden nemzetnek van egy szent városa”* (*Fejezetek a dualizmus korának Budapest-irodalmából*)

Régen nem jelent már meg olyan irodalomtörténeti munka, amely pusztán filológiai megközelítésében is annyi újdonsággal szolgálhatott volna, mint Sánta Gábor munkája. Ám az újravolt, „sok esetben évtizedek óta némaságra ítélt szövegeket” nem hagyja magukra; „szóra bírásuk nyomán” – „az antikváriumi dilemmák” és a „naiv hermeneutika” Kulcsár Szabó Ernő általa is idézett buktatóit elkerülve – megfogalmazni igyekszik a korszak magyar prózája alapján a századforduló Budapest-képének értelmezését és leírását (10.). Mindezt annak szem előtt tartásával, hogy nincs kielégítő válaszuk „arra a kérdésre, hogy mi mindenre kell gondolnunk, amikor a »századforduló«-t emlegetjük” (7.). Vagyis *újravolt* kell végrehajtanunk. „Molyolást. Portalanítást” a könyvtárakban és az antikváriumokban, az „irodalomtárban”. Tanulmányaiban a maga „sajátos újravoltjának tanulságait” (9.) összegzi Sánta Gábor és eközben kánonvizsgálatot is tart. A szövegek megmozdulnak és nyomokban mások is, új fényt vetve akár egy teljes irodalmi irányzat művelőire is, egész sor irodalmi kérdésfelvetés megoldására, korok ábrázolására, még ha a „hitelesség” mindennemű vizsgálata nélkül is, csupán a műre koncentrálnak (10.); olykor pusztán adatközlés gyanánt a terjedelmes szövegüniverzum számbavételénél a bőség zavarával küzdve, olykor pedig a mutatóvonalakkal hangsúlyozva magát a „kordokumentum”-szerű értelmezés lehetőségét is. Szerencsére csak olyan formában és mértékben, hogy ez még számon kérhető módon se váljék meghatározóvá.

„Miért éppen Budapest?” – teszi fel kérdését a szerző tanulmánykötete bevezetőjében (12.). A lehetséges válaszok kijelölik a következő tanulmányok szempontrendszerét: a nagyvárosiasodás „a modernitás meghatározó időszaka történelmünkben”, sőt ezzel egybeesik az *irodalmi* modernitást bevezető-megteremtő időszak is literatúránk történetében. Sánta Gábor vitathatatlanul érzi e nagyvárosiasodási folyamatban és az általa inspirált szépirodalomban Budapest *emblematis* szerepét. (Kérdés azonban, vajon leszűrhető-e ez a kijelölés a nagyvárosiasodásra és az e köré építkező irodalomra. Nem tágabb-e, magának a vágyott központ megteremtésére irányuló törekvéseknek a fikciójaként, illetve netán még szűkebb-e és valóban csak arra a bő harminc évre vonatkoztatható csupán, amelyet a nyolcvanas évektől a tízes évek közepének metropolisszerű élményvilága, teremtett irodalmi valóságának és világának meghatározottsága jellemez.)

Első tanulmányában – „*Vajon ki ne viseltetnék érdeklődéssel az ország fővárosa iránt?*” (*A XIX. századi magyar próza Budapest-képe*) – ennek az emblematis szerepnek a létrejöttét és kialakulását igyekszik bemutatni sokszínűen, a regény születése előtti kü-

lönféle szövegeket egyaránt a látómezőbe emelve. A „tudatos fővárosteremtő igyekezet (és birodalmi székvárosi ambíció)” (15.) megteremti a maga városépítő irodalmát és a felvilágosodás óta történnek kísérletek Pest irodalmi életének fellendítésére (megteremtésére), Bessenyei, Dugonics András, Batsányi János, Versegly Ferenc gyakori látogatása vagy helyben lakása jelzi e szerep felértékelődését (19.). Majd Széchenyi Ferenc Országos Könyvtára (1803) után megindul a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-ben (ugyanebben az évben Kisfaludy Pestre költözik, s körülötte szerveződik az *Auróra-kör* a húszas években). E felértékelődést (Vörösmarty és barátai is letelepednek a városban) és később a reformkori fellendülést jól alátámasztó, utánkeresett szövegek – Kazinczy, Berzsenyi, majd Fáy András és Széchenyi írásai, Csahihen Károly, Németh G. Béla, Taxner-Tóth Ernő értékelő tanulmánya – azonban nem igazán változtatnak azon a városképen, amely Gvadányi József feleskei nótáriusának és Kisfaludy Károly Tollagi Jónásának pesti látogatásai és kalandjai nyomán alakul ki. Sőt az irodalmi életnek a központi szereplője sem Pest, és a nyolcvanas évekig nem is válik azzá.

A reformkori Pestet a születő magyar regény időszakában, a „haladási” vágy, majd a forradalom előtti hangulat hatására, nyugati szerzők – elsősorban Dickens, Sue és Thackeray – regényei nyomán (28.) előszeretettel ábrázolják a belőlük kiolvasható Párizs- és London-képekhez hasonlóan. Sánta Gábor ugyanakkor arról tájékoztat, hogy ekkoriban a város, Pest-Buda képe is hasonlítani kezdett ezekhez a Párizs- és London-képekhez (24.). Különösen Nagy Ignác esetében nem zárja ki az idegen példák mellett a korabeli város inspiráló szerepét.

Bár Szinnyei Ferenc a „reformkorbéli főváros társadalmi életét legapróbb részleteiben megjelenítő” élénk színekkel festett későbbi életképekben (*Budapesti séták*, Életképek, 1846; *Budapesti élet*, Athenaeum, 1848) Nagy Ignác fontos műveire ismer, de nyomorábrázolása kapcsán már megjegyzi: „...Sue útmutatására [...] az alsóbb néprétegek rajzában keveredik sok vonás a párizsi lebujok söpredékének képeiből” (32.). Így Nagy Ignác valóban csak erős túlzással tekinthető a század végi Budapest számtalan újságíró-írója elődjének, „a magyarországi szociografikus irodalom előfutárának” (30.). Nagy Ignác a „falusi” Pestet a peremvidékekre helyezi, s a budai Tabánban csak a prostitúciót fedezi fel (bár Sánta Gábor – hivatkozva Gaál Györgyre is – inkább kizárja az olvasmányélmények lehetőségét, 32.), míg Szentesi-Kiss az ugyancsak nem kevésbé Sue nyomán írt *Budapesti rejtelmek*jében, a Gellért-aljai Tabánban már igen riasztóan találkozik a nyomor helyszínével, s történeteiben valóban balladákba illő falusi események, szerelmi tragédiák elevenednek meg. De lenyűgöző eme (Erzsébet-híd környéki, 1932–34 között végleg lebontott és parkosított) városrész további sorsa is a magyar irodalomban, mint válnak a Tabán kanyargó, zezugos utcácskái Krúdy-nál gyönyörű metamorfózisukban varázslatos, múltba nyíló s vezető világga (a Tabánról: 69., Budáról: 72–73.).

A százötven esztendeje alakuló irodalmi városkép jellege és változásai azonban nem láthatók annyira egységesnek, hogy azt a Csahihen Károly említette, s (a török idők folytán) százötven évig hiányzó főváros újabb kijelölését célzó hagyomány megteremtésének, felépítésének és folytatásának lehetne tekinteni még a századforduló idején is, sőt e században egészen végig (akárcsak a kiegyezés után, a modernizáció és a kapitalizálódás nyomán kialakult gyorsuló életet visszavetíteni a szabadságharc utáni elnyomatás éveire).

Kétségtelen, hogy a felvilágosodástól a reformkoron át a szabadságharcig jelen lévő elképzelés (miképpen az a Sánta Gábor újraolvasva szövegekből is jól látszik) az elnyomatás éveiben megváltozik. Ekkor jelentkezik a megtorpanás, és – ezzel együtt majd a kiegyezés után, a dualizmusra végig jellemzően – a dzsentri véglegesen megkezdődő hanyatlása is, amely kilátástalanság és megrekedés az irodalomban Tolnai Lajos *A sötét világ* és Pestre vonatkoztatva Szentesi-Kiss *Budapesti rejtelmek* című regényében jelenik meg. A kiegyezés után átalakul az irodalmi városkép. Pest fővárosi szerepének emblematisztikus kijelölése már a forradalom előtt a Tizek Társasága irodalmával, majd a szabadságharc eseményeivel (Budavár visszafoglalása) megtörtént. Azonban csak később, a kiegyezéssel indulhat meg az erre építő modernizáció és kapitalizálódás. Nem érdemes kontinuitást feltételezni ott, ahol nincs. (Ezért némi kétkedéssel, a tényeknek ellentmondónak érezhetjük Sánta Gábor erre vonatkozó megjegyzéseit: az elnyomatás éveiben a közéletet csak ellenőrizték, de nem bénították meg; a szellemi élet megbénult ugyan – a reformkor szerzői meghaltak, hallgattak, bujdosnak, raboskodtak, száműzetésben voltak [34.] – a főváros egységesülése, modernizációja és polgárosodása tovább folytatódott; „a politikai és szellemi életet fokozottan ellenőrző cenzúra a gyakorlati célok megvalósítása felé fordította a hazai gazdasági, politikai és szellemi elit figyelmét és energiáit” [34.]; „a levert szabadságharc után a szellemi élet – a korlátozások ellenére is – viszonylag gyorsan magához tért és hamarosan pezsdülni kezdett Magyarországon. [...] a reformkortól folyamatosan centralizálódó hazai szellemi életben a főváros az önkényuralom idején immáron végérvényesen középponttá vált. Az országos jelentőségű események mindenekelőtt itt történtek...” [41.]

A kötet második (a *Bevezetéssel* együtt harmadik) tanulmányában – „*Nem élhetek Pest nélkül*”. (Krúdy Gyula *Budapestje*) – Sánta Gábor a Krúdy-irodalmat méltán gyarapító munkájában nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy áttekintse Krúdy életművében a fővárosról kialakított képet. Ha csak ez lenne a célja, arról nagyobb monográfiát kellene írni, nem csupán azért, mert ilyen még nincsen, hanem a Krúdy-életmű terjedelme miatt is. Ezzel szemben több, mint harminc oldalon keresztül arról próbálja meggyőzni az olvasót, hogy „[n]incs igazuk... azoknak, akik szerint csakis egy imaginárius Budapestet, egy álombéli magyar fővárost ábrázolt műveiben az író” (65.). Vagyis felvetődik a „hitelesség” kérdése, amitől korábban igyekezett távol tartani magát: „a műre koncentráltam elsősorban, s csupán eszközként az idejük felidézésére” (10.). Fontos a megközelítési módra külön figyelmet fordítani, ugyanis Sánta Gábor meglepő módszert talált Krúdy műveinek valóságukkal való szembesítésére. Annyi bizonyos, hogy olyan író esetében, mint Krúdy, nem sokat használna a mások tollából származó, mégoly pontos szociográfiai leírás sem. Sánta azonban saját tárcáival szembesíti az írókat, ezek fényében vallatja regényeit és elbeszéléseit, és ezzel nem csupán a szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti elemzés keretei között marad meg (anélkül, hogy a művelődéstörténet, a szociológia, vagy éppen a mikroantropológia területére tévedne), hanem állításai ezáltal fokozottabb érvényességre is szert tesznek. Úgy tűnik, Krúdy regényírás közben mintha egyre kevésbé kívánna tudomást venni a jelenéről. Ez azonban csupán látszat, ugyanis – mint a tárcáiból kiderül – élénken foglalkoztatta a valóság. „A nosztalgia, pszichológiailag, mindenképpen feltételezi a jelen erőteljes bírálatát” – jegyzi meg Sánta Gábor (94.). Márpedig Krúdy alaphangja a nosztalgia, és impresszionizmusa, amely álommá teszi a jelent, valóság-

gá alakítja az álomszerű múltat is. Tárcai, amelyek a jelen valóságával foglalkoznak, realisták és kegyetlenek.

Mégis, milyen képet fest Krúdy Budapestről? Ha egy szóval akarnánk jellemezni a tanulmány idézte szövegek alapján, akkor keserűt. Egyik hőse, Verbénai, a műgyűjtő „annyit tudott az új világról, hogy mostanában lármásabban, kihívóbban és tolakodóbban viselkednek az utcán az emberek... [...] fiatalemberek, akik látszólag minden cél nélkül kóvályogtak a belvárosban, nőket kísérgettek, ruhásboltok előtt ácsorogtak, s egymást öklelő tekintettel nézegették” (81.). Vagy a *Hét Bagoly*ban ugyanezekről a „szép fiatalemberekről”, ezekről a „fin de siècle hősokról”, akik „borotválják arcukat, vakmerő tekintettel nézegetnek embertársaik arcába, gúnyosan mosolyognak az idősebbeken, ideált rugdosnak a köztereken, Nietzsche nézeteire esküsznek, megcsalják a nőket, nem ismerik a férfias szemérmert, öndicsekvők, kérkedők, gyávák és hősök. Én jól látom ezt az új emberfajtát, amelyet borotvált patkányoknak nevezhetnék, amely felfalja régi, kivénült szakállas fajtát, amely mindenféle ideálokkal, meggyőződésekkel, becsületekkel jött a földre. A borotvált patkányok összerágicsálják a régi világot. Olyan tömegesen jönnek, mintha minden kapu Pesten patkánylyuk volna...” (94.). Kik ezek az emberek? Krúdynál a háború után ők is a múlt éber álmának része, a jelen értékcsökkenése kétségtelen: „Néha szeretnék látni egy tekintetet a múltból, kihívó, megvető, fölényes pesti szemet, de hiába járom be a várost, a hídtól a hídig, az elbizakodottság legfeljebb durvasággá fajult, a régi fölény vallásgyűlöletté, a zsebmeteszői alattomoság erőszakká” – írja a *Bús szemek városában* (88.). Otthon van a múltban, mintha állandó késésben lenne. Első, visszhang nélkül maradt Budapest-regénye, *Az aranybánya* 1901-ben jelent meg, még két másik fontos művel, Kóbor Tamás *Budapestjével* és Molnár Ferenc *Az éhes város* című regényével egy időben. Elbeszélését Krúdy a múltból indítja, mintha Gvadányi peleskei nótáriusával jönne Pestre, ahol minden egy nap alatt elavul, és egy lakóépülete lebontása elől szobájába zárkózó, idős, sváb polgár házában köt ki. Története parabolisztikus. Otthon van a múltban, csak ott, mégis a jelen Pestjéről ír. Igazi irodalmi és anyagi sikerét hozó regényét, *A vörös postakocsit* is a régi világ még élő „koronázatlan költőkirályának”, Kiss Józsefnek *A Hétjében*, a régi Pest régi irodalmi lapjában közli folytatásokban; 1913-ban jelenik meg könyv alakban.

Nem kétséges, hogy Krúdy írói alaphangja: a tárcákból azonban mégis kiolvasható, hogy ezt az érzést a számára gyötrő jelen keserősége csak elmélyítette. Sánta Gábor tanulmányában végigkíséri Krúdy életművének alakulását, mint válik az olykor reménytelen jelen egyre távolibbá, s mint húzódik nyomában újfent a megszépülővé alakuló múlt határvonala ismét és ismét egyre közelebb.

A kötet következő tanulmánya – „*Az ember ne legyen soha szegényebb, amilyen volt*” (Kóbor Tamás *Budapestje*) – talán nem Sánta Gábor szándéka szerint valóan, de terjedelmében és törekvésében csaknem a kisonográfia határát súrolja. Ami persze önmagában sem érdektelen, hiszen csaknem ötven éve, hogy nem adták ki Kóbor Tamás munkáit (kivéve a *Budapestet* 1993-ban) és nem jelent meg kifejezetten róla szóló tanulmány (még ha megemlíthetnénk is a *Budapesti Negyed* 1999. tavaszi tematikus számát e tanulmány előzményével és Kóbor munkáiból összeállított válogatással).

Kóbor Tamás nincs benne az irodalmi kánonban, legalábbis, amennyiben mégis, úgy nem a súlyának megfelelően kerül megemlítésre. Az 1949 utáni magyar irodalmi kánon mondhatni alig vett róla tudomást. Műveit nem adták ki, és Sós Endre,

Bóka László, Diószegi András hatvanas évekbeli, majd Bori Imre 1989-es említése óta Sánta Gáboré az első összegző tanulmány. Hogy erre miért így, ilyen különös módon került sor? Erről is szól Sánta Gábor tanulmánya.

Bori Imre tanulmányával polemizálva terelődik Kóbor Tamásra a figyelme (132.). Bori Imre tárgyalásán valóban végig érződik a végső konklúzióval és alfejezete címével ellentmondó elismerése és méltatása. Igaz, hogy itt a kortársak: Kosztolányi, Krúdy, Osvát Ernő és mások rajongó véleményével áll szemben Lukács és mások vezéres ítélete. Bori – nem tudni, miért – tanulmányában elismerően viszonyul Kóborhoz, és aztán mégis a kevésbé jelentősnek értékelés mellett dönt. Talán azért, hogy jó szemű irodalomtörténészeknek ez feltűnjék, mint ahogy észrevette Sánta Gábor is. Bori Imre tanulmánya – nem vitatott (131.) – mindezzel együtt is igen jelentős, sőt annak első kötete nemkülönben (Bori Imre, *A magyar irodalom modern irányai I.*, 1985), amelyben a szimbolizmus irodalmi jelentkezését vizsgálja Arany Jánostól Czóbel Minkáig, függetlenül attól, hogy Kiss József neve mindössze kétszer fordul benne elő (ebből is az egyik, Petőfi kapcsán, különösebb jelölés nélkül, az irodalomtörténészé). Ha Bori Imre tanulmánya elgondolkodtató, akkor Sánta Gáboré meggyőző. Jóllehet Kóbor szerepének a naturalizmus körén belüli tárgyalása elsősorban az életmű e kapcsolatának feltárására ösztönzi a tanulmány érvrendszerének kibontakozását, s ennélfogva találkozhatunk a Kóbor-irodalom minden jelentősebb darabjával, ám talán éppen előbb említett érdeklődése miatt, csupán ezekről véve tudomást, nem veszi számba Komlós Aladár nagyobb lélegzetű értékelését (*Kóbor Tamás*, IMIT Évkönyv, 1943). Komlós Aladár itt *nagyvárosi realista* író műveiként értelmezi Kóbor regényeit. Életműve legsikeresebb darabjának, sőt remekműnek nem a Budapest-regényeit, hanem az *Aranyhajú Rózsikát* (1912; a recenzió megírása után jelent meg újabb kiadása az Argumentum Kiadónál, 2003, Rónay László értékelő tanulmányával) tekinti, ezt a swiftly szellemességű filozofikus meseregényt, amely „ékes cáfolata a naturalizmusáról elterjedt hiedelemnek”. Haraszti Gyula Zola kapcsán kifejtett naturalizmus-felfogásából (111.) Sánta Gábor a tanulmányában egyebek mellett az *életműségi elv*hez való ragaszkodást emeli ki, de Zola következetes követőjének mutatja be Kóbort, akárcsak Bródyt, aki önmagát naturalistának vallotta, ám a tudományos igényű szépirodalom művelését és ebben az elsőseget (mint Szerb Antal és Schöpflin Aladár) elsősorban Kóbornak tulajdonítja. A naturalizmus eszmeiségében sokkal inkább jelen van Kóbor regényeiben, mint az a külső jegyek alapján elvárható lenne vagy tagadhatnánk (bár futólag még a *Budapestben* is találkozunk a nyomor képeivel Dermák Éva otthonában, de az inség leírása kifejezetten fellelhető a *Ki a ghejtőből* és a *Hamupipőke őnagysága* regényeiben, sőt még az *Aranyhajú Rózsikában* is). Elsősorban Spencer (110., 114. stb.) és Darwin (114., 117–118.) tanainak hatásával találkozhatunk. Spencer az élő szervezet analógnak érzett fiziológiai törvényszerűségei alapján leírhatónak tekintette az emberi társadalom struktúráját. Elméletébe Darwintól átvett fogalmakat épített be, mint a *létért való küzdelmet*, a *kiválasztódást* és az *evolúciót* (118.). Ennek nyomán Kóbor „betegségekre hajlamos, organikus lénynek látta Budapestet. Megnyilvánulásait egy orvos alaposágával szemlélte” (114.). „A társadalomban élő embert Kóbor Tamás szerint nem a békés egymás mellett élés jellemzi, hanem a »struggle for life«, a létért való állandó küzdelem. A férfiak és nők, a gazdagok és szegények, a fiatalok és az idősebbek, összességében pedig az erősek és a gyengék harca.” (117.) Ilyen értelemben – jóllehet Sánta tanulmánya nem hangsúlyozza – az ember sodró erejű szen-

vedélyeit nem a társadalom nehezebb körülmények között élő köreibben, hanem az úri rétegek életében vizsgálja. A naturalizmusnak ez a következetesebb és eszmeibb változata ezért nem az aprólékos leírás és bemutatás, hanem a lélektani folyamatok, a morális értékítéletek felülvizsgálata irányában mozdítja tova ábrázolásmódjának ezzel hangsúlyosabbá váló kifejeződéseit. (Ezért lehetséges, hogy az irodalomtörténetben valahol minduntalan Bródy folytatójaként, de a többsikű irodalmi jelenlét sorában helyezték el Kóbort; Bródy, Kóbor, Zsolt Béla [Komlós Aladár, Schöpflin]; bár Bródy, Kóbor, Krúdy, Szomoró [Schöpflin]; Bródy, Kóbor, Molnár Ferenc [Kabos Ede, Révész Béla – Sánta Gábor, 145.]; Osvát Ambrus Zoltánnal hasonlítja össze.)

A tanulmány bevezetése és összegzése nyomán képet kaphatunk arról, miért nem került be Kóbor Tamás a magyar irodalmi kánonba. Életrajzából, amely egyben az író árnyalt pályaképét is nyújtja, feltárul sajátos politikai irányulása és a dualizmust, majd az azt követő korszakot is jellemző élő kapcsolatrendszere. Tisza István konzervatív liberalizmusának következetes képviselője (101.), és ez egészen az első világháború végéig meghatározta helyét a magyar közéletben. Újságírói tevékenysége nem csupán kenyérkereseti forrás volt, mint a korszak íróinak többségénél, publicisztikája és ezen belül újításai közéleti személyiséggé, közszereplővé is tették. A forradalomban nem vállalt szerepet, felemelte a szavát a megtorlások ellen, s egy fehér terror ellenes cikke miatt (1925-ben leközölte Beniczky Odón, volt belügyminiszter írásbeli vallomását) betiltották lapját, *Az Újságot* is. Mindenesetre nem lehetetlenült el, mint Krúdy, nem kényszerült átmeneti száműzetésbe, mint Bródy, sőt nem hurcolta meg a sajtó sem, mint Babitsot. Ezen írók kánoni respektusa azonban életművük nagyságából fakad, és nem kapunk választ arra, miért nem lehetett Kóbort politikai szerepe ellenére is a jelentős írók közé sorolni, vagyis irodalmi megítéléséről kevesebb szó esik. A tanulmány szerint, a háború után – sőt már a tizes évektől – Kóbor irodalmi szerepe egyre csökken, és szinte légtüres térbe kerül (mindez a tanulmányban nem bizonyított, hiszen például 1909–1910-ben két kötetrel részt vesz az Ignó szerkesztette 30 kötet terjedelmű Magyar Írók Arany Könyvtárában, melyből Ady kimaradt, és 1920-ban, majd 1930-ban két különböző kiadó adja ki válogatott műveit tizenkét kötetben). Sánta Gábor ezt az irodalmi izlés változásával is magyarázza (127.). Ugyanakkor az olvasóközönség elvárásai is változtak. (A korábban, megjelenése idején irodalmi szenzációnak számító *Budapest* újabb, 1918-as kiadása – Schöpflin szerint – már a „méltatlan feledéstől menti meg” a művet, 125.) Ennek ellenére kortársai elismerik, méltányolják az író személyét, és társadalmi respektusa nagy: 40 éves írói jubileumáról a korabeli szellemi és politikai élet reprezentánsai ünnepélyes külsőségek között emlékeznek meg 1931-ben (105.); 1935-ös színházi bemutatóján részt vesznek a társadalom reprezentánsai (Hóman Bálint, Wlassics Gyula, a Horthy házaspár) (161.). Ugyanakkor kevés társadalmi szervezetnek volt a tagja: 1894-től, a megalapításától tagja az IMIT – *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* – igazgatóságának. Kosztolányi elnöki lemondása után, 1932-ben ő is, mint még mások, kilép a *Magyar Pen Clubból*. Viszszautasítja a Kisfaludy Társaságban a tagságot.

A tanulmány hiánya, hogy Kóborról általa ezúttal sem íródott új keletű, összegző monográfia (hiszen önmagával szemben nem is támaszt ilyen igényeket), ám emiatt nincs feltárva Kóbor életművének tényleges szerepe és respektusa, recepciója az irodalomban. (Hiányoznak többek között azok az értékelések – Voinovich, Szép Ernő,

Steiner Lenke, Zsolt Béla –, amelyeket Sós Endre említ tanulmánykötete bibliográfiájában: *Felvillanó arckok*, Bp., 1965.) Sánta Gábor túlságosan is a Kóbor-kérdés szociológiai, politikatörténeti oldalára helyezi a hangsúlyt (Rajk László „döglött patkánynak” nevezte *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt* című könyve miatt, melyben Lukács Györgyöt a „legdogmatikusabb bolsevista kultúrpolitikusnak” nevezte, 160.), ami kétségkívül jogos felvetés, de ettől még nem kapunk választ arra sem, miképpen kell majd érteni az említett korszakban, s milyen szerepet játszott Kóbor irodalmi értékelésében Lukácsnak az őt ért vádakra adott ominózus válasza: Kóbor műveinek (néhány vonatkozásában – elsősorban esztétörténeti szempontból – teljesen irreleváns módon) zsidó regényekként való meghatározása („zsidó regények és nem magyar regények, ezt ma senki sem vonná kétségbe”, 161.).

Sánta Gábor tanulmánya kijelöli azokat a szempontokat – elsősorban az olvasó, de mindenki más, a korszak iránt érdeklődő, s az író életművével foglalkozni szándékozó számára is –, amelyekkel az irodalmi feltáráshoz hozzá lehet járulni és az újraolvasásnak neki lehet kezdeni.

Mondhatnánk, ha az irodalom egy rétege megmozdul, vele mozdul még akárhány. Meglehet, így került a vizsgálódások látószögébe az egyébként önmagában is figyelemre méltó író, Lux Terka (Dancsházi Oláh Ida) életműve. Sánta Gábor következő tanulmánya – „*A bukott egzisztenciák ígéretföldje*”. (*Lux Terka Budapestje*) – a magyar irodalomba egészen máshonnan érkező író Budapest-képét igyekszik megragadni. Az ugyancsak konzervatív-liberális elveket valló, feminizmussal kacérkodó (de megfontolásaiban odáig soha el nem jutó), ám a kor publicisztikai vitáiban élénken részt vevő író hasonló kérdések megfogalmazására vállalkozik regényeiben, mint Kóbor Tamás. Bár olykor könnyebb félreérteni, mint nagyobb pályatársát – nyugodtan mondhatni –, példaképét (igaz, bevallottan Jókait és Kiss Józsefet szerette legjobban, *Száz magyarok könyvei*, IX.) – sőt olyannyira, mintha Sánta a regényét nem is olvasta volna –, hiszen első könyvében, a *Marcsa gondolataiban* (1903) kevésbé az „alkalmazkodás” (181.), mint inkább a világ összebékíthetetlensége feletti megdöbbenésének ad hangot olykor gúnyos, szatirikus megfogalmazásban. (Regényében valóságos forradalomnak kell lejátszódnia, hogy a dzsenti leány és a zsidó ügyvéd, szinte leányszöktető módon, csaknem a halálos veszedelem árán kicsikart belenyugvással, áldás nélkül is, de mégis egymásé lehessen.) A szerelem mindenhatóságának kinyilvánítása helyett inkább írói programnak tekinthető e regénye.

Budapest című regénye nem csupán Kóbor azonos című művének hatását mutatja, hanem a mű olvasatának is tekinthető. A tanulmány is hangsúlyozza a mű eredetiségét, de azért sem tekinthető csupán epigon utánzatnak, mert a bevezető szerkezeti és milió-festő, ábrázolási módszerek hasonlósága után, a cselekmény kibontakoztatásában Lux Terka megírja a saját Schneider Fáni-regényét, amely drámai jelenetek feszesen pergő, ugyanakkor majdhogynem balladai sorozata. Regénye kétségkívül eredeti színekkel festi egy „öntudatra ébredt utcalány” megrontóin és megalázóin végrehajtott démoni bosszúját (sokkal inkább, mintsem a bevezetőben hangsúlyozott „struggle for life” kavalkádját). Túl azon, hogy Lux Terka *Budapestje* Kóbor Tamás regénye felé is újabb értelmezési lehetőségeket nyit meg, arról győzi meg az olvasót, hogy Kóbor Budapest-víziója nem csupán az írói fikció sarkított Moloch-városa (S. Varga Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy Gárdonyi Géza *Az öreg tekintetes* című

regénye [1905] ugyancsak ebbe a nagy Budapest-regénysorba illő alkotás), hanem a tizes évek közepéig meglévő egyedi fővárosi valóság, amit a naturalizmus cselekményfolyam-szervező elveivel hitelesen lehetett ábrázolni.

A kötet zárótanulmányában – „*Vigasztal, ápol és eltakar*”. (A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón) –, mint a címe is ígéri, általános áttekintést olvashatunk erről a sajátos, azóta csaknem végleg eltűnt irodalmi, kulturális, társadalmi intézményről. A kávéház hőskorában is egyedülálló, sehol máshol fel nem lelhető szereppel rendelkezett Budapesten, a magyar nagyvárosokban (és Bécsben). Magyarországon a rohanó élet megkövetelte a semleges, de polgári reprezentációs jellegű találkozóhelyek kialakulását. Ez a funkcionális szerep azután kettéosztotta a közönséget: mintha csak lakásuk dolgozószobájában ülnének, kávéházban élő, író, alkotó, szórakozó újságírókra, költőkre, színészekre, művészekre, akik szükséges rossznak tekintették az intézményt és a szélesebb közönségre, akik a kávéházakba járó szellemi nagyságok miatt valóságos kulturális, közművelődési klubnak tekintették e helyeket (214.). A budapesti kávéházak irodalmi szerepe nyilvánvaló, és valóban a szellemi élet informális központjai voltak, minden előnyükkel, ami a személyes kapcsolatok kialakulásában rejtett, és minden hátrányukkal, ami nem kedvezett a szűkebb értelemben vett otthoni kultúra kialakulásának, de elősegítette a látogatvilág létrejöttét is. A tanulmányban e tárgyban megszólalnak mindazok, akikről a Budapest-irodalom kapcsán egyébként is szívesen olvasnánk Bródytól, Molnártól, Herczeg Ferencig, Heltaiig, Szomorvig, Máraiig és még sokan mások.

Sánta Gábor tanulmánykötete részleteiben is felveti mindazokat a szempontokat és kérdéseket, amelyek alapján az irodalomtörténetben körvonalazódhat egy főváros- és Budapest-irodalom, s kutatása, amely e szempontok nyomvonalán haladva tovább gazdagíthatja elfeledett értékekkel az irodalmi horizont emléktalaszát. (Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2001, 235 l.)

ÁCS GÁBOR

Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban*

Gángó Gábor monográfiája alap kutatásokra épül, s mint ilyen, biznysága annak, hogy a „könyvtárnyi” irodalmat produkáló témákban is van értelme a forrásfeltáró levéltári-kézirattári munkának. A feltárt szövegekről adott olvasatok pedig azt bizonyítják, hogy a történész, irodalom-, illetve eszmetörténész csak a kontextusok világos meghatározása és saját értelmezői pozíciójának reflektált elfoglalása által lehet a „nyersanyag” szakszerű feldolgozója, a forrásszövegek megszólaltatója.

Eötvös röpiratainak, publicisztikájának és elméleti alapvetéseinek 1975–1981 közötti összegző jellegű kiadása (*Eötvös József Művei*) azt az érzést kelthette a szakmai, illetve művelt olvasóközönségben, hogy immár csak az interpretátoroknak nyílik tér, s elegendő feldolgozni a sorozat vonatkozó köteteit, hogy rekonstruálni és értelmezni lehessen Eötvös József szellemi hagyatékát. Gángó Gábornak az 1990-es évek elejétől megkezdett kritikai forráskiadásai azonban világossá tették, hogy milyen jelentős fehér foltjai vannak az eötvösi életműnek, s azt is egyértelműsítették, hogy a fel-